

ОБРАЗ КАССАНДРИ У НІМЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТ. (Г.Е.НОССАК, В. ВУЛФ)

Зварич Василь Захарович,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-4634-5800

Юнак Христина Олегівна,

студентка факультету української та іноземної філології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0009-0001-6946-9670

У статті розглянуто особливості репрезентації образу Кассандри у творах німецьких письменників ХХ ст. Г.Е.Носсак і К.Вольф. Характерним є те, що в їхній творчій практиці цей образ актуалізується у контексті політичних та економічних катаклізмів.

В оповіданні «Кассандра» Г.Е. Носсак сюжетна лінія Агамемнон і Кассандра є такою ж, як і в творах античних трагиків. Трагедію загиблих Агамемнона та його полонянки Кассандри письменник проектує на життя у післявоєнній Європі. Самобутньо переосмислюючи античний міф, автор вибудовує власну філософську концепцію життя.

Образ античної пророчиці у повісті «Кассандра» К. Вольф набуває символічних рис жінки, яка шукає себе у суспільстві, в якому її некомфортно й небезпечно. Найвиразнішим проявом трагізму є сцена вбивства Ахіллем Троїла, в ній не тільки розкривається трагічна доля провісниці, якій ніхто не вірив, але й проявляється авторське застереження людству перед загрозою ядерної війни. Історія життя Кассандри К.Вольф – це розповідь про те, як можна себе зруйнувати як особистість, утратити власне «я». Письменниця досить вільно інтерпретує сюжет античного міфу, пропонуючи читачеві його своєрідну реконструкцію. Для розуміння її твору не потрібне знання першоджерела, повість може розглядатися як цілком завершена, замкнута в собі історія, яка не потребує додаткових знань чи тлумачень.

Оповідання Г.Е.Носсак апелює не тільки до досвіду реципієнта щодо історії, але також і до його знань міфології, на чому будується інтертекстуальна гра з читачем. Оповідання притаманний глибокий психологізм, автор прагне «прочитати» в міфологічному сюжеті ознаки реальності, актуалізувати його. Твір має виразно суб'єктивно-ліричну форму, його просторово-часова організація є доволі складною. Саме на універсальності міфу про Кассандру вибудовуються паралелі між Троянською війною та Другою світовою війною. Простежується певна паралель між взяттям Іліону та Берліна.

Ключові слова: рецепція, Кассандра, реконструкція, міфологічний сюжет, Троя.

Zvarych Vasyl, Yunak Khrystyna. The image of Cassandra in german literature of the 20th century (G.E. Nossack, K. Wolf)

The article examines the peculiarities of representing the image of Cassandra in the works of German writers of the 20th century, G.E. Nossack and K. Wolf. Notably, in their creative practice this image is actualized within the context of political and economic cataclysms.

In G.E. Nossack's short story «Cassandra» the narrative line of Agamemnon and Cassandra mirrors that found in the works of ancient tragedians. The writer projects the tragedy of the fallen Agamemnon and his captive Cassandra onto life in post-war Europe. By uniquely reinterpreting the ancient myth, the author constructs his own philosophical concept of life.

In K. Wolf's novella «Cassandra», the image of the ancient prophetess acquires symbolic traits of a woman searching for herself in a society where she feels both uncomfortable and unsafe. The most striking manifestation of tragedy is the scene in which Achilles kills Troilus; here, not only is the tragic fate of the seer – whom no one believed – revealed, but the author also issues a caution to humanity regarding the threat of nuclear war. K. Wolf's narrative of Cassandra's life is a tale of how one can destroy oneself as an individual, losing one's own identity. The writer interprets the plot of the ancient myth quite freely, offering the reader her own distinctive reconstruction. Understanding her work does not require prior knowledge of the original source; the novella can be regarded as a fully complete, self-contained story that does not demand additional background or interpretation.

G.E. Nossack's short story appeals not only to the recipient's historical experience but also to their knowledge of mythology, forming the basis of an intertextual play with the reader. The story is characterized by deep psychological insight; the author strives to "read" signs of reality within the mythological plot, thereby actualizing it. The work possesses a distinctly subjective-lyrical form, and its spatial-temporal organization is quite complex. It is precisely through the universality of the myth of Cassandra that parallels are drawn between the Trojan War and World War II. A certain analogy can be observed between the fall of Ilium and Berlin.

Key words: reception, Cassandra, reconstruction, mythological plot, Troy.

Вступ. Цикл давньогрецьких міфів про Трою має тривалу історію інтертекстуального прочитання. Провідні його образи періодично проявлялися у мистецтві, зокрема в літературі, різних епох. Це стосується й образу Кассандри, дочки троянського царя Приама. Серед науковців панує думка, що «реанімація»

цтві, зокрема в літературі, різних епох. Це стосується й образу Кассандри, дочки троянського царя Приама. Серед науковців панує думка, що «реанімація»

цього образу в літературі виникає у найбільш трагічні моменти історичного розвитку людства. Це виразно засвідчує історія сприйняття образу античної віщунки німецькими письменниками на різних історичних етапах, зокрема у ХХ ст. У центрі нашої уваги оповідання «Кассандра» (1948) Ганса Еріха Носсака і повість «Кассандра» (1983) Крісти Вольф, в основі яких сюжет міфу про Кассандру.

В українському літературознавстві особливості рецепції образу Кассандри у творчій практиці німецьких письменників ХХ ст. Г.Е.Носсак і К.Вольф досліджували Г.Бітківська [1], В.Дубенкова [2], М.Музичук [5], А.Нямцу, П.Рихло [6]. Однак у їхніх студіях лише принагідно аналізувалася своєрідність інтерпретації античного сюжету про Кассандру в неоміфологічних творах Г.Е.Носсака і К.Вольф. Отже, **метою** нашого дослідження є виявити особливості реміфологізації образу античної провидиці у творах обраних письменників у порівняльному аспекті. Це зумовлює розв'язання наступних **завдань**: простежити історію рецепції образу Кассандри в творах античних письменників; виявити відмінності у розкодуванні сюжету про троянську віщунку в творчій практиці Г.Е. Носсака і К.Вольф; конкретизувати характерні риси образу Кассандри в творах обраних німецьких письменників. Для досягнення мети були використані такі **методи**: герменевтичний, який уможливив інтерпретацію літературних образів в різних контекстах, порівняльно-історичний – дозволив з'ясувати спільне / відмінне в авторській рецепції традиційного образу.

Результати. Доля образу Кассандри у світовій літературі виявилася доволі вдалою, хоч цей персонаж не посідав визначного місця у пантеоні міфологічних героїв чи героїнь. Троянська пророчиця, яка порушила свою необдуману обіцянку перед віроломним Аполлоном, була жорстокого покарана богом – наділена даром передбачення, але ніхто в нього не вірить. Виходячи із задумів Аполлона, жінка, якщо б не загинула передчасно, сама перестала б довіряти своїм пророцтвам.

Образ молодої жінки-пророчиці, як відомо, виразно проступає вже у творах античних письменників: «Іліаді» Гомера, «Троянках» Евріпіда. Значну увагу образу Кассандри приділено в трагедії «Агамемнон», яка входить до його трилогії «Орестея» Есхіла. Пророчиця виступає у цьому творі як персонаж-«аналогія». Кассандра присутня при зустрічі Агамемнона з його дружиною Клітемнестрою. Цар не заховав її серед інших рабінь, не став допомагати, а відразу віддає невільницю-коханку на милість Клітемнестри. Сцена мовчання Кассандри є промовистою – наближається лихо.

Дар віщування Кассандри Есхіл зображує досить оригінально. Приступи пророчого божевілля у героїні починаються несподівано. Кассандра сама не знає, коли відбудеться чергове пророцтво. Кожне із таких видінь складається з ряду картин, що пливають перед очима молодої жінки: вона бачить і одночасно розповідає про побачене. Драматург розгортає у трагедії не міф про пророчий дар Кассандри, а оповідь про її смерть: вона

була вбита разом із Агамемноном після повернення героя додому.

У трагедії «Троянки» Евріпіда Кассандра співає весільну пісню, в якій запрошує Аполлона на свій шлюб із царем Агамемноном. Пісня переривається довгою промовою пророчиці [3,с.212]. Одним із тверджень Кассандри є те, що доля троянців складеться набагато краще, ніж доля греків. У трагедіях Есхіла та Евріпіда спільним є те, що Кассандра відіграє у них епізодичну роль, а сюжети творів не відступають від першоджерела – міфу. Образ Кассандри також постає у творах «Агамемнон» Сенеки, «Кассандреїда» Лікофрона. У них пророчиця підкорюється долі. Її пророцтва не в змозі змінити ні долю самої жінки, ні долю оточуючих.

Інтерес до образу Кассандри в західноєвропейських літературах, зокрема у німецькій, зростає наприкінці ХVІІІ ст. Одним із яскравих прикладів є балада «Кассандра» Ф.Шиллера. Автор поетично відтворює внутрішній стан, переживання та думки віщунки. Її доля трагічна, оскільки завдяки ясновидінню вона бачить страшну долю близьких людей, а передусім свою.

Традиції німецької літературної кассандріани у ХХ ст. суттєво й оригінально збагатили письменники Ганс Еріх Носсак і Кріста Вольф.

У творі «Кассандра» Г.Е.Носсака оповідачем виступає Телемах, син Одиссея. Герой здійснює спроби розкрити таємницю троянської царівни, яка відмовила у коханні Аполлону і загинула в Аргосі від рук ревнивої цариці Клітемнестри. Оповідання німецького письменника – це історія про людей, які змогли віцїліти у війні, але втратили сенс існування. Такий вибір вони не змогли зробити свідомо, за них його здійснили обставини.

Трагедію загиблих Агамемнона та його полонянки Кассандри письменник проєктує на життя у післявоєнній Європі. Телемах розмірковує над причинами та обставинами, які привели до загибелі героїв: «Ми дивуємося сьогодні, чому Агамемнон, якщо він так точно знав усе, що має бути, і, судячи з того, що розповідають, цілком вірив цьому, – чому він не вжив ніяких захисних заходів... Єдине пояснення цьому – він втопився» [7,с.91]¹. У цій ситуації герої опинилися перед жорстоким вибором долі, але вибір вони зробили самостійно.

Автор «прочитує» у міфологічному сюжеті ознаки реальності, актуалізує його. Саме на універсальності міфу про Кассандру вибудовуються паралелі між Троянською війною та Другою світовою війною. Простежується певна паралель між взяттям Ілїону та Берліна.

В оповіданні німецького письменника Кассандра відкриває Агамемнону його долю: він буде вбитий у Мікенах. Сюжетна лінія – Агамемнон і Кассандра – залишається у творі такою ж, як і в античній трагедії: вони помирають разом, але автор доповнює її про рокуванням Кассандрою долі Агамемнона. Телемах так відтворює «діалог» невільниці-пророчиці й стан її господаря, коли він дізнається про свою неминучу смерть: «“А далі ?”». Однак відповіді не було. “ Це все,

¹ Тут й далі наш переклад з німецької мови.

що ти хочеш мені сказати?” – спитав він ще раз. І знову мовчала Кассандра... Хоч би хтось прийшов, думав я, з якоюсь звісткою чи там запитанням, або хтось з воєначальників, тоді все було б гаразд. Але ніхто не приходив. Ми були зовсім одні на світі. І тоді пролунав голос: “Я втомився”. Він розривав серце. Це був голос царя. А потім він ще раз зібрався, і вирвалося: “Навіщо ти ще стоїш тут? Задля чого ти взагалі це мені розповідаєш? Хіба ти не думаєш, що я через те залишу моїх воїнів повертатися додому самих? А сам залишуся тут і буду жити в якому-небудь льосі твоєї зруйнованої Трої? Чи не з тобою разом? Чого всі ще хочуть від мене? Завжди я, завжди я. Радійте, що я нарешті завершив цю війну. Що ще від мене треба?”. І тут вечірнє повітря наповнилося ревом – це ревіла, я не знаю, чому, худоба, призначена для завтрашньої жертви. Ми всі троє здригнулися.. Я навіть якось знітився. “Гаразд, залишайся тут”, – сказав Агамемнон, коли все змовкло. Його голос став ласкавим і тихим» [7, с. 92–93].

Все життя Кассандри сповнене стражданням, і античні трагіки це увиразнюють у своїх творах. Так, скажімо, у трагедії Есхіла «Орестея» описано і невинно пролиту кров, і сокиру Клітемнестри. В оповіданні Г.Е. Носсака цей трагізм образу віщунки, мотиви жаху відсутні.

Іншу літературну та філософську традиції у трактуванні образу Кассандри презентує К. Вольф у повісті «Кассандра». У ній не тільки розкривається трагічна доля провісниці, якій ніхто не вірив, але й проявлюється застереження людству перед загрозою ядерної війни. Письменниця наголошувала, що звернення до міфологічного сюжету та увага до постаті Кассандри – міфічної троянської царівни, яка передбачила загибель Трої під час греко-троянської війни, виникло на певному підґрунті. Актуальність міфу вона вважала невичерпною, адже у 80-х роках минулого століття у світі активно велися розмови про ймовірність ядерної війни.

К. Вольф досить вільно реконструює сюжет античного міфу, зберігаючи при тому ключові його елементи: свідчення про Кассандру та її родину, те, як вона стала провидицею, падіння Трої, від'їзд у Мікени тощо[8]. Письменниця, вважають дослідники її творчості, кардинально переосмислюючи античний сюжет, прагне з'ясувати справжні причини Троянської війни, природу виникнення суспільно-політичних конфліктів.

Оповідь ведеться від першої особи. В основі сюжету покладено спогади і роздуми Кассандри. Отримавши дар провидіння, вона була відкинутаю всіма. Її не розуміють навіть рідні, близькі їй люди – передбачення вважають божевільям і залишають без уваги. Для молодої жінки важливо відчувати себе незалежною особистістю. Її життя – боротьба за власне «я» і тотальна самотність, на яку вона приречена своїм «даром». Справжнє прозріння приходить до неї занадто пізно. Спочатку жінка не усвідомила свого дару провидиці, її відкинув Еней, вона втратила улюбленого брата Троїла. Пізніше Кассандра починає усвідомлювати, як змінилася Троя з появою Евмела, і починає відчувати не лише жах власного безсилля, а й повну спустошеність.

Історія життя Кассандри подається авторкою не лише як застереження людству, але й розповідь про деградацію особистості, втрату власного «я». В одному з внутрішніх монологів Кассандра зізнається, що необачливо ставилася до життя, вважаючи його за якусь гру, і тому жорстоко поплатилася: «Ніколи я не була більш живою, як у цю годину моєї смерті, зараз. Що я називаю «живим»? Що називаю я «живим». Це не лякатися складного, змінювати своє уявлення про самого себе – ось що я називаю «живим»[8].

Важливим є те, що у повісті, на відміну від міфологічного сюжету, олімпійські боги виступають у ролі позасценічних персонажів. Усі події, що є надприродними, письменниця пояснює. Наприклад, екзальтованість Кассандри авторка розглядає як підґрунтя для виникнення у неї дару яснобачення. З дитинства дівчина розуміла, що життя швидкоплинне і ніщо не вічне. Кассандра ще юнкою усвідомила, що її обожнює батько та недолюблюють оточуючі. Це також вплинуло на формуванні її як особистості. Отже, Кассандра отримала свій дар завдяки своєрідному характеру. Пророцтва створюються завдяки інтелекту жінки, проникливості, вмінню аналізувати. Ясне розуміння, що таке щастя і що таке нещастя, зі слів самої героїні, приходить до неї лише після насилля – згвалтування.

У канву повісті авторка майстерно вплітає сни, які бачать герої. Троянці приходять до провидиці, щоб вона розтлумачила видіння. Сни царя Трої Пріама цікавлять його родину й троянців. У житті провидиці Кассандри, її оточення сни мають велике значення, а неправильне їх тлумачення може спричинити фатальні події. У творі чітко простежується дві сюжетні лінії, що тісно пов'язані між собою: міфологічна – розповідь про події та вчинки людей, психологічна – внутрішній стан Кассандри.

У повісті викладено оригінальний погляд на троянські події. Трагедія Трої стверджувалася й самою Єленою, спартанською царицею, яка була викрадена троянським царевичем Парісом. У цьому була впевнена більшість греків і троянців. На думку письменниці, це був так званий маніпулятивний хід. У такому сюжетному повороті полягає принципова особливість інтерпретації давньогрецького міфу К. Вольф. Авторка вважає, що ніякої Єлени в Трої не було. За сюжетом повісті, Паріс викрав її, але Єлена була відібрана у нього царем Єгипту по дорозі додому. Авторським новаторством в інтерпретації сюжету про Кассандру є також доповнення: лінія Кассандри й Еней, образ Евмела.

У подальшому розвитку подій усі забувають, що стало приводом для розв'язання війни. Навіть воїни перестають шукати прекрасну Єлену. Війна тривала майже десять років, гинули воїни з обох сторін, а влада Трої продовжувала своє життя у звичайному руслі. К. Вольф у цих сценах намагається розкрити перед читачем особливості тоталітарних режимів. Цар Трої не робить спроб зупинити кровопролиття. Він дізнається про обман, не звертає уваги на передбачення власної доньки, вважає за правильне і подальші маніпуляції зі свідомістю власного народу.

Жінки, зокрема і Кассандра, постають у творі К. Вольф тендітними та вразливими особистостями. Вони не в змозі чинити опір грубій силі. У творі висвітлено не лише події троянської війни, а й протиріччя, що постійно виникають між чоловіками і жінками. Ця повість спричинила суттєвий розголос не лише в німецькій, але й у світовій літературі. Після виходу повісті К. Вольф написала чотири лекції, в яких розповіла про роботу над «Кассандрою», подала певні коментарі, роз'яснення до твору; вони були об'єднані у цикл під назвою «Чотири франкфуртські лекції».

Висновки. Історію рецепції образу Кассандри в літературі започаткували античні письменники – Гомер («Іліада»), Есхіл («Орестея»), Евріпід («Троянки»). В їхніх творах провидиця відіграє епізодичну роль. Автори не розкривають трагізму її «таланту», вони також не відступають від першоджерела – міфу про троянську вішунку. Німецьку літературну кассандріану в ХХ ст. самотньо збагатили Ганс Еріх Носак і Кріста

Вольф. Обидва німецькі письменники використовують античний мотив, який з'являється ще в трагедії Есхіла: передчуття Кассандрою своєї смерті. В їхніх творах пророкиця не тільки знає про свою смерть, але з певних причин свідомо обирає її. Сама смерть не зображується – це й не потрібно, оскільки головним є свідомий вибір героїні. Для авторів важливими виявляються не тільки і не стільки події, як сприйняття їх у свідомості людини, тільки у К. Вольф це є сама людина, з якою щось відбувається, у Г.Е. Носака – свідок, людина, яка розмірковує над важливими проблемами буття. Письменники привносять в античний сюжет про троянську пророкицю «своє», авторське: Носак доповнює його пророкуванням Кассандрою долі Агамемнона, а Вольф – лінією Кассандра й Еней, образом Евмела. Перспективним є дослідження особливостей інтерпретації образу античної провидиці в українській і німецькій прозі ХХ ст., з'ясування національної специфіки у розкритті традиційного образу.

Література:

1. Бітківська Г. Рецепція образу Кассандри в однойменних творах Лесі Українки та Крісти Вольф: теоретичний аспект. URL: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2011_33/040_045.pdf
2. Дубенкова В. Нова реміфологізація античного міфу в повісті «Кассандра» Крісти Вольф. *Наук. зап. Тернопіль. держ. пед. ун-ту ім. В.Гнатюка*. Серія: Літературознавство. 2004. Вип.14. С.232-239.
3. Евріпід. Трагедії. Пер. з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. Київ: Основи, 1993. 448 с.
4. Есхіл. Трагедії. Пер. з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. Київ: Дніпро, 1990. 463 с.
5. Музичук М. «Über der grenze des daseins»: «Міфічний» простір у прозі Ганса Еріха Носака. *Studia methodologica*, 2014 (38). URL: https://www.academia.edu/9372144/Studia_methodologica_38
6. Нямцу А., Рихло П. Коли не ймуть словам пророчим віри («Кассандра» Крісти Вольф – ще одне повернення до вічної теми). *Всесвіт*. 1985. №10. С.144-150.
7. Nossack H.E. Interview mit dem Tode. Krüger/Berlin, 1948. S.65-96. URL: <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1052420737#page/n11/mode/1up>
8. Wolf Christa *Kassandra: Erzählung*. Frankfurt: Luchterhand, 1986. URL: https://royallib.com/read/Wolf_Christa/kassandra.html#0

References:

1. Bitkivska, H. (2011). Retseptsiia obrazu Kassandry v odnoimennykh tvorakh Lesi Ukrainky ta Kristy Volf: teoretychnyi aspekt [Reception of the image of Cassandra in the eponymous works of Lesya Ukrainka and Christa Wolf: theoretical aspect]. URL: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2011_33/040_045.pdf. [in Ukrainian].
2. Dubenskova, V. (2004). Nova remifolohizatsiia antychnoho mifu v povisti «Kassandra» Kristy Volf [New remythologisation of the ancient myth in the novel «Cassandra» by Christa Wolf]. *Scientific and Educational Journal. Ternopil State Pedagogical University named after V. Hnatiuk*. Series: Literary studies. 14, 232–239. [in Ukrainian].
3. Evripid (1993). *Tragedii [The Tragedies]*. Translated from the ancient Greek by A. Sodomora and Borys Ten. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Eschil (1990). *Tragedii [The Tragedies]*. Translated from the ancient Greek by A. Sodomora and Borys Ten. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
5. Muzychuk, M. (2014). «Über der grenze des daseins»: «Mifichnyi» prostir u prozi Hansa Erikha Nosaka. [«Über der grenze des daseins»: «Mythical» Space in the Prose of Hans Erich Nossack]. *Studia methodologica*, 38. URL: https://www.academia.edu/9372144/Studia_methodologica_38 [in Ukrainian].
6. Niamtsu, A., Rykhlo P. (1985). Koly ne ymut slovam prorochem viry («Kassandra» Kristy Volf – shcheodne povernennia do vichnoi temy) [When the words of the prophet are not believed (Christa Wolf's Cassandra – another return to the eternal theme)]. *Vsesvit–Universe*, 10, 144–150. [in Ukrainian].
7. Nossack, H.E. (1948). Interview mit dem Tode. Krüger/Berlin, 1948. 65-96. URL: <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1052420737#page/n11/mode/1up/> [in German].
8. Wolf, Christa (1986). *Kassandra: Erzählung*. Frankfurt: Luchterhand. URL: https://royallib.com/read/Wolf_Christa/kassandra.html#0